

УДК 634.54:631

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТИВОВАНИХ В УКРАЇНІ ВИДІВ ЛІЩИНИ (*CORYLUS* L.)

І.С. КОСЕНКО

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Умань, вул. Київська, 12а

*Викладено опис морфологічних особливостей роду *Corylus* L. і зокрема кожного культивованого в Україні виду. Наведено назви окремих видів ліщини мовами ареалу поширення.*

Рід *Corylus* L. відрізняється такими морфологічними особливостями рослин [3—14]:

- кора стовбурів темно-сіра, гладенька або розтріскана;
- гілки довгі пруткоподібні;
- листки дворядно-почергові, опадають після закінчення вегетації, прості, широкоовальні, часто несиметричні, нерівномірно подвійно-зубчасті, здебільшого з великими лопатеподібними зубцями у верхній половині листка, помірно опушені, з правильним перистим жилкуванням, головні бічні жилки закінчуються у зубцях, прилистки дрібні, опадають;
- бруньки сидячі, овальні й тупі, лускаті;
- квітки різностатеві, розпускаються до появи листків;
- тичинкові квітки у повислих циліндричних сережках, що розвиваються з осені;
- кожна тичинкова квітка складається із зрощених з покривною лускою 4 роздвоєних тичинок з одногніздими волосистими на верхівці пильниками і 2 приквіткових лусок.

Маточкові квітки — у дрібних бруньках, між лусками яких під час цвітіння висовуються лише червоні приймочки. Маточкові квітки сидять попарно під покривними лусками. Кожна маточкова квітка складається з

двогніздой зав'язі з двома шийкоподібними приймочками та прирослої до зав'язі непомітної оцвітини з маленьким зубчастим відгином і оточена разом з плодом обгорткою. Плід — одногніздий однонасінний горіх з дерев'янистою шкаралупою, оточений трубчастою або широкодзвониковою суцільною чи розсіченою листкуватою обгорткою.

Насіння без ендосперму, з м'ясистими сім'ядолями, які після проростання залишаються під землею.

Деревина розсіяно-судинного типу з дрібними судинами й широкими несправжніми серцеподібними променями. Основна маса деревини складається з тонкостінних клітин.

Окремі види *Corylus* дещо відрізняються між собою за морфологічними ознаками, що дає змогу визначити їх.

Нижче наводимо опис морфологічних особливостей видів *Corylus* за філогенетичним порядком.

***Corylus ferox* Wall.** — ліщина дика, або жажлива.

Невелике дерево, заввишки до 10 м, з сірою корою стовбура і гілок. Молоді пагони шовковисто-волосисті, старіші з численними великими сочевицями. Листки вузькояйцеподібні або довгасто-оберненояйцеподібні, завдовжки 8—13 см і завширшки 3—4 см,

дещо шершаві, витягнуті у видовжений гостряк, біля основи округлі, іноді ледь серцеподібні, двічі дрібнопилчасті, з 12—14 парами жилок, лише знизу по жилках опушені. Черешки завдовжки 10—14 мм. Пилякові сережки тонкі, завдовжки близько 4 см і завтовшки 3—5 мм. Плоди в голівках завширшки 5—8 см. Обгортка колюча, довша від невеликого яйцеподібного горіха, глибокодвороздільна й до середини розсічена на перистогіллясті колючі лопаті, зсередини і зовні попелясто-оксамитово-зелена.

C. tibetica Batal. (*C. ferox* var. *tibetica* Franch.) — л. тибетська; *рос.* — лещина тибетская; *польськ.* — leszczyna tybetska; *чеськ.* — liska tybecka; *англ.* — Tibetan Hazel.

Великий куц заввишки до 8 м.

C. colurna L. (*C. cervorum* Petz; *C. iberica* Wittm. et Kem.-Nat.) — л. ведмежа; *рос.* — лещина древовидная, медвежий орех; *польськ.* — leszczyna turecka; *чеськ.* — liska turecká; *англ.* — Turkish Hazel; *франц.* — Noisetier de Turquie; *нім.* — Baum-Hasel; *італ.* — Avellano tusco.

Дерево заввишки до 20—28 м, діаметр стовбура 60—90 см. Крона густа, широкопірамідална. Стовбур прямий, рівний, з сірою глибокорозтрісканою товстою корою, яка відшаровується пластинками. Пагони жовтуваті-сірі, щетинисто-волосисті, з розсіяними залозистими волосками. Бруньки довгасто-яйцеподібні, завдовжки 6—8 мм, з червоно-бурими опушеними лусками. Листки округлі, широкояйцеподібні чи овальні, завдовжки 7—12 см і завширшки 5—9 см, до верхівки звужені, короткозагострені, біля основи серцеподібні, двічі тупозубчасті, з великими лопатеподібними головними зубцями, темно-зелені, молоді — зверху опушені, знизу здебільшого по жилках волосисті, рідше — голі. Черешки залозистоопушені, завдовжки 1,5—4,5 см. Прилистки ланцетні, загострені. Пилякові сережки завдовжки 6—10 см і завтовшки 5—6 мм.

Плоди скупчені по 3—8 разом. Обгортка оксамитова, широко розкрита, з листочками, які значно довші за горіх і багаторазово розсічені на вузькі вигнуті гострі і зубчасті частинки. Горіх дрібний, сплющений з боків, з дуже товстою і твердою шкаралупою.

C. colurnoides Schneid. (*C. inermia* Lodd., *C. colurna arborescens* Fisch.) — л. ведмежа.

Гібрид *C. colurna* x *C. avellana*. Великий куц або невелике дерево. Відрізняється від *C. colurna* темнішою і менш розтрісканою корою та листками, більш схожими на листки *C. avellana*. Обгортка плода така сама, як у *C. colurna*, трохи довша від горіха. Плоди здебільшого зібрані по 2—5 разом.

C. chinensis Franch. (*C. colurna* var. *chinensis* Franch.) — л. китайська; *рос.* — лещина китайская; *польськ.* — leszczyna chinska; *чеськ.* — liska činska; *англ.* — Chinese Hazel; *франц.* — Noisetier de Chine; *нім.* — Chinesische Hasel; *італ.* — nocciolo di China.

Дерево заввишки до 40 м. Молоді пагони щетинисто-волосисті. Листки широко- або довгастро-овальні, великі, завдовжки близько 18 см і завширшки 11 см, біля основи серцеподібні, нерівнобічні, загострені, дрібнозубчасті, зверху яскраво-зелені й голі, знизу блідіші, по жилках і в пазухах щетинисто-волосисті, з 11—12 парами бічних жилок, на щетинисто-опушених черешках завдовжки 6—20 мм. Плоди зібрані по 4—6 разом, обгортка дуже борозенчаста, стягнута над горіхом і вище розсічена на частинки з гострими серпоподібно вигнутими зубчиками.

C. lacera Wall. (*C. jaquemontii* Desne., *C. colurna* var. *lacera* DC.) — л. розірвана; *рос.* — лещина разорванная.

Подібна до *C. chinensis*, але на відміну від неї листки менші за розміром і не такі нерівнобічні. Обгортка плодів дуже ребриста, не стягнута над горіхом, не так глибоко і не дуже розсічена здебільшого на прості й слабковигнуті частинки.

C. avellana L. — л. звичайна; *рос.* — лещина обыкновенная; *польськ.* — leszczyna pospolita; *чеськ.* — liska obecná; *англ.* — European Hazel; *франц.* — Noisetier common; *нім.* — Haselnuss; *італ.* — Avellana.

Куц, заввишки 2—5 м, іноді деревоподібний, заввишки до 7 м. Крона яйцеподібна або плоско-куляста. Кора гладенька, світла, коричнювато-сіра, поперечно-смугаста. Пагони бурувато-сірі, опушені і залозисто-волосисті з білими довгастими сочевичцями. Гілки червонувато-бурі. Бруньки відхилені,

яйцеподібні чи округлі, завдовжки до 3 мм, червонувато-бурі, з округлими війчастими по краю лусками. Листки округло-обернено-яйцеподібні, округлі, іноді округло-яйцеподібні чи овальні, завдовжки 6—12 см і завширшки 5—9 см, біля верхівки звичайно різко звужені у гостряк або ж короткозагострені, іноді усічені з насадженням гостряком, біля основи серцеподібні, нерівномірно двічі зубчасті, у верхній частині звичайно з 5—6 великими лопатеподібними зубцями, зверху темно-зелені матові, а знизу зелені, молоді розсіяно-опушені, пізніше зверху голі, а знизу опушені, в основному по жилках, з 8—10 парами бічних жилок. Черешки залозисто-щетинисті, завдовжки 7—17 мм. Прилистки довгасто-яйцеподібні, тупі, волосисті, рано відпадають. Тичинкові сережки завдовжки до 5 см з густо опушеними по краю війчастими покривними лусками. Плоди скупчені по 2—5 разом, іноді поодинокі. Плодова обгортка світло-зелена, бархатисто-опушена, ширококелихоподібна, відкрита, майже однієї довжини з горіхом, з двох неправильних розсічено-лопатемих листочків. Горіх майже кулястий або дещо видовжений, завдовжки 18 мм і діаметром 13—15 мм, від світло- до темно-коричневого забарвлення.

C. heterophylla Fisch. (*C. avellana* β *dahurica* Ldb., *C. mongolica* Burch.) — л. різнолиста; *рос.* — лещина разнолистная; *польськ.* — leszczyna różnolistna; *нанайська* — кангуле; *удегейська* — атунге моні.

Куц заввишки 2 м, зрідка 4 м. Крона яйцеподібна або ж куляста. Стовбур діаметром до 10 см. Молоді пагони густо опушені і залозисті, старіші — майже голі, світло-коричневі з розпорошеними сочевицями. Бруньки дрібні, яйцеподібні, тупі, з округлими війчастими лусками. Листки широко-обернено-яйцеподібні або ж округлі, завдовжки 6—11 см і завширшки 5,5—10,0 см, біля основи серцеподібні, на верхівці усічені або майже дволопатеми, з коротким гостряком, що не довший за бічні лопаті (особливо на тіньових і молодих пагонах), нерівномірно двічі зубчасті, зверху темно-зелені і голі, знизу світліші і по жилках опушені. Черешки волосисті із залозками, завдовжки від 1,0 до 2,5 см.

Тичинкові сережки завдовжки 2—4 см, по 1—5 на квітконосі. Плоди зібрані по 2—3 на кінцях гілок, на ніжці завдовжки до 3 см. Обгортка плода бархатисто-опушена, дзвоникоподібна, з 2 листочків, що трохи довші від горіха і розсічені на 6—9 майже однакових зубчастих лопатей, знизу з черешчатими залозками; горіх кулястий, згори приплюснутий, діаметром близько 1,5 см.

C. americana Marsh. (*C. calyculata* Dipp., *C. humilis* Willd.) — л. американська; *рос.* — лещина американская; *польськ.* — leszczyna amerykańska; *чеськ.* — liska americká; *англ.* — American Hazel; *франц.* — noisetier americain; *нім.* — Amerikanische Haselnuss; *італ.* — nocciolo americano.

Куц заввишки 1—3 м. Молоді пагони опушені, із залозистими щетинками. Старіші пагони червоно-коричневі, пізніше — коричнево-сірі, здебільшого з розтрісканою корою і світлими поперечними сочевицями. Бруньки дрібні багатолускові, червоно-коричневі. Листки овальні, широко- або довгасто-яйцеподібні до еліптичних, завдовжки 7—10 см і завширшки 5—8 см, загострені або ж з гостряком, біля основи слабкосерцеподібні або іноді округлі, неправильно двічі зубчасті, зверху світло-зелені, голі або розпорошено-опушені, знизу сизі, тонкоповстистоопушені, на опушених і залозисто-щетинистих черешках завдовжки 5—15 мм. Пилякові сережки здебільшого поодинокі, завдовжки 7—10 см і діаметром 0,5 см. Плоди зібрані по 4—6 разом. Обгортка плода, вдвічі або втричі довша від плода, завдовжки до 3,5 см, з 2 майже повністю розділених листочків, які охоплюють горіх і щільно складені над ним у вигляді широкої облямівки, по краю виїмчато-лопатеми з нерівномірно зубчастими лопатями. Горіх світло-коричневий, борозенчастий, округло-яйцеподібний, трохи сплюснутий з боків, завдовжки 1,0—1,5 см.

C. maxima Mill. (*C. tubulosa* Willd., *C. rubra* Borkh., *C. avellana* var. *lambertii* Long., *C. arborescens* Gaetn., *C. lambertii* Lodd., *C. avellana* var. *tubulosa* Lond.) — л. велика, або ломбардський горіх; *рос.* — лещина крупная, ломбардский орех; *польськ.* — leszczyna

poludniowa, l. Lambertia; *чеськ.* — liska neyvtisii; *англ.* — Filbert, Lambert Nutt; *франц.* — noisetier franc; *нім.* — Lambertsnuß, Weise Hasel; *італ.* — nociolo (avellano) massimo.

Великий або ж деревоподібний кущ, заввишки 3—10 м, дуже схожий на *C. avellana*. Кора стовбура і великих гілок попелясто-сіра. Молоді пагони густо опушені, червонувато-зелені, річні — майже голі або із залозками. Бруньки оберненояйцеподібні, світло-бурі, квіткові значно більші від листових. Листки округло-серцеподібні або ж широкоовальні, завдовжки 7—12 см і завширшки 6—10 см, короткозагострені і слабколопатево, нерівномірно двічі зубчасті, зелені або часто темно-червоні, знизу світліші й опушені по жилках, на черешках завдовжки 0,8—2,0 см. Прилистки довгасті. Пилякові сережки завдовжки до 10 см і завтовшки 1 см. Плоди зібрані по 3—6—8 разом на ніжці завдовжки до 3 см. Обгортка плода вдвічі довша від нього, щільно його обгортає і над ним витягнута у вигляді звуженої до кінця трубки, розсіченої на широкі зубчасті лопаті, зелена або червоно-зелена бархатисто-опушена і залозисто-волосиста. Горіх довгастояйцеподібний до майже циліндричного, завдовжки 2,0—2,5 см й діаметром близько 1,5 см.

C. pontica C. Koch (*C. avellana* var. *pontica* H. Winkl.) — л. понтійська; *рос.* — лещина понтийская.

Кущ заввишки до 5 м. Молоді пагони й черешки листків досить густо опушені, із залозками. Листки округлі або ж широкоовальні, завдовжки 8—14 см і завширшки 7—12 см, короткозагострені, біля основи серцеподібні, нерівномірно двічі зубчасті, зверху голі, знизу сірі, м'яковолосисті, на залозистих черешках. Прилистки довгасто-ланцетні. Плоди скупчені по 2—3 разом. Обгортка плода суцільна, трубчаста або ж з одного боку розділена, значно довша від нього, вгорі дзвоникоподібна, розширена і розсічена на широкі зубчасті лопаті, бархатисто-опушена та з розпорошеними залозками біля основи. Горіх великий, кулястий, діаметром понад 2 см, біля основи усічений і сірувато-опушений на верхівці.

C. colchica Albov — л. колхідська; *рос.* — лещина колхидская.

Кущ заввишки 0,5—1,0 м. Річні пагони голі, світло-бурі, старші — темно-сірі, шовковисто-волосисті. Бруньки великі, видовжені червонувато-бурі й опушені. Листки яйцеподібні, майже округлі або ж оберненояйцеподібні, завдовжки 5—7 см і завширшки 6 см, біля основи округлі, іноді слабкосерцеподібні, короткозагострені або закруглені на верхівці, дрібно і двічі гостропилчасті, з вдавленими зверху й опушеними знизу 10—12 парами бічних жилок, зверху темно-зелені, по жилках притиснуто-волосисті, на шовковисто-волосистих черешках завдовжки 8—12 мм. Прилистки ланцетні, загострені. Пилякові сережки червонувато-бурі, по 1—2 в пазухах листків. Плоди поодинокі або зібрані по 2—3 разом. Обгортка шовковисто-волосиста, однолистова, щільно обгортає горіх і над ним різко витягнута у вигляді короткої трубки, виїмчасто-лопатевої на кінці. Горіх дрібний, широкояйцеподібний, завдовжки 13 мм і діаметром 11 мм.

C. imeretica Kem.-Nat. — л. імеретінська; *рос.* — лещина имеретинская.

Майже така сама за морфологічними ознаками, як і *C. colchica*. Дещо вищий кущ з більшими листками та опушенням іншої форми.

C. mandshurica Maxim. (*C. rostrata* var. *mandshurica* Rgl.) — л. маньчжурська; *рос.* — лещина маньчжурская; *польськ.* — leszczyzna mandzurska; *чеськ.* — liska mandžurska; *англ.* — Mandshurian Hazel; *нанайська* — агієнкора.

Кущ заввишки 3,0—4,5 м. Від основи утворює декілька стовбурів і дуже розгалужується. Кора темно-сіра, розтріскана. Молоді пагони м'якоопушені і залозисті. Бруньки дрібні, 3—4-лускові. Листки широкооберненояйцеподібні або майже округлі, завдовжки 7—10 см і завширшки 6,0—8,5 см, з коротким гострjakом, біля основи округлі або серцеподібні, двічі гостропилчасті й у верхній частині лопатево-зубчасті, з 7—9 парами бічних жилок, зверху темно-зелені, розпорошено-волосисті, знизу м'якоопушені, на черешках завдовжки 1,5—2,5 см. Пилякові сережки здебільшого зібрані по 3—4 разом.

Плоди скупчені по 3—4. Обгортка плода трубчаста, у 2—3 рази довша від горіха, завдовжки до 6 см, мало стягнута над горіхом і майже рівна, циліндрична, біля основи густоіржавощетиняста, над горіхом м'якоопушена, борозенчаста і на кінці бахромчатоопатева.

C. brevituba Kom. — л. короткотрубчаста; *рос.* — лещина короткотрубчатая.

Вид дуже близький до *C. mandshurica*. Відрізняється від неї лише коротшою трубкою обгортки плода, яка не більше ніж у 2 рази довша від горіха, та формою росту.

C. cornuta Marsh. (*C. rostrata* Ait.) — л. рогата; *рос.* — лещина рогатая; *польськ.* — leszczyna rogata, l. dziobata; *чеськ.* — liska rohata; *англ.* — Beaked Hazel; *франц.* — noisetier cornu; *нім.* — Schnabelnuss, Schnabel-Hasel.

Кущ заввишки 1—3 м. Молоді пагони слабкоопушені або ж голі, без залозистих волосків. Річні пагони голі, коричнюваті. Дорослі гілки з сочевицями. Листки овальні або оберненояцеподібні, завдовжки 6—10 см і завширшки 3,5—6,5 см, загострені або з гострьком, біля основи слабкосерцеподібні або округлі, дрібнозубчасті або іноді ледь лопатево-зубчасті, зверху голі, знизу опушені по жилках, на волосистих незалозистих черешках завдовжки 5—15 см. Плоди зібрані по 1—2 разом, зрідка більше, на волосистій плодоніжці завдовжки 1,5—2,5 см. Обгортка плода суцільнотрубчаста, щільно облягає горіх і густо щетинисто-волосиста, над горіхом різко витягнута у вузьку опушену трубку, яка у 2—3 рази довша від горіха, на кінці дещо розширюється, косо усічена й дрібнолопатева. Горіх овальний, борозенчастий, завдовжки 10—14 мм. В умовах ботанічного саду Берлін-Далем (Німеччина, Берлін) найраніше закінчує вегетацію — в першій декаді жовтня. У цей час разом з *C. cornuta* закінчують вегетацію і *C. Mandschurica* та *C. heterophylla*, але кущі цих видів стоять з пожовклим листям; *C. heterophylla* листя не скидає до утворення нових, так само як і *C. tibetica*. Всі інші види в першій декаді жовтня ще мають зелене листя і закінчують вегетацію пізніше.

C. cornuta var. californica DC. (*C. californica* Rose) — л. рогата, різновид каліфор-

нійська; *рос.* — лещина каліфорнійская; *польськ.* — leszczyna kaliforniska; *чеськ.* — liska kalifornická; *англ.* — Californian Hazel; *нім.* — Californische Hasel.

Відрізняється від *C. cornuta* більшими розмірами куща, короткою трубкою обгортки плода, яка лише в 1,0—1,5 рази довша від горіха, а також більш опушеними знизу листками, які за формою широкоовальні або ж майже округлі.

C. sieboldiana Blume (*C. rostrata* var. *sieboldiana* Maxim.) — л. Зібольдова; *рос.* — лещина Зібольда; *польськ.* — leszczyna Siebolda; *чеськ.* — liska Sieboldova; *англ.* — Japanise Hazel; *японськ.* — тсуно гашибамі.

Великий гіллястий кущ, заввишки 2—5 м, з гілками діаметром до 15 см. Молоді пагони волосисті, іноді залозисті. Річні пагони з численними сочевицями. Листки від еліптичних і довгасто-оберненояцеподібних до широкооберненояцеподібних, завдовжки 5—13 см і завширшки 3—8 см, з гострьком, біля основи, округлі або ледь серцеподібні, дрібнозубчасті й у верхній половині здебільшого з лопатеподібними зубцями, з 9—10 парами жилок, притиснуто-волосистоопушеними, на опушених і часто залозистих черешках завдовжки до 2 см. Пилякові сержки завдовжки до 14 см, повислі, зібрані по 2—5 разом, з шовковистими гострими лусками. Плоди зібрані по 1—3—4 разом. Обгортка плода трубчаста, щільно облямовує горіх і густо бурувато-щетинясто-волосиста, іноді з домішкою залозистих волосків, над горіхом стягнута в майже гладеньку або ж опушену трубку, яка вдвічі, а іноді втричі довша від горіха і звужується до кінця, завдовжки 1—3 см. Горіх овальний, борозенчастий, завдовжки 10—15 мм.

Слід зазначити, що за деякими морфологічними ознаками види *Corylus* можна згрупувати у типові форми, спільні для декількох видів. Такі типові форми запропонував чеський дендролог Карел Гієке (Hieke, [10]). Він виділив такі типи:

І. За розмірами і формою пилякових сержок:

a. *Corylus avellana* та її культивари;

C. heterophylla та її різновиди;

b. *Corylus maxima* та її культивари;

C. colurna;
C. colurnoides;
C. lacera.

II. За розмірами і формою листків:

a. *Corulus avellana*;
 b. *C. americana*;
 c. *C. maxima*;
 d. *C. colurna*;
C. colurnoides.

III. За розміром і формою плодів:

a. *Corylus avellana* та її культивари;
C. californica;
C. heterophylla та її різновиди;
 b. *C. americana*;
C. vilmorini;
 c. *C. cornuta*;
C. maxima та її культивари;
C. sieboldiana;
 d. *C. colurna*;
C. lacera.

Звичайно, ця класифікація, на нашу думку, не має істотного значення для систематики роду, але практична її роль у декора-

тивному садівництві та паркобудівництві безперечна. Гадаємо, запропоновану класифікацію можна доповнити:

1) за розмірами і формою листків слід виділити тип: *C. heterophylla* і тип *C. Mandshurica*;

2) за розміром і формою плодів до типу "с" *C. mandshurica* слід віднести до типу "d" — *C. chinensis* та *C. ferox*.

Описані морфологічні ознаки видів *Corylus* ми згрупували за найістотнішими, притаманними саме певним видам ознаками (табл. 1).

Привертає увагу, на нашу думку, характеристика фізико-механічних властивостей деревини ліщини. На жаль, ми не мали змоги, з об'єктивних причин, дослідити ці властивості усіх видів ліщини, інтродукованої в Україні. Такі види, як *Corylus heterophylla*, *C. mandshurica*, *C. americana*, *C. cornuta*, *C. pontica*, *C. sieboldiana*, хоча й були інтродуковані понад 30—50 років тому, у більшості колекцій ботанічних садів тепер представ-

ТАБЛИЦЯ 1. Морфологічні ознаки видів *Corylus*, інтродукованих в Україні, і аборигенної *C. avellana*

Вид	Форма листка та інші його особливості	Довжина черешка, мм	Листкова обгортка плода	Форма й розміри горіха
<i>C. avellana</i>	Зубчато-лопатовий, серцеподібний біля основи, знизу по жилках опушений, завдовжки 6—12 см та завширшки 5—9 см	7—17	Не більша горіха, ширококелихоподібно розгорнута над ним, дуже розсічена по краю	Майже кулястий або децю видовжений, завдовжки 18 мм й діаметром 13—15 мм
<i>C. americana</i>	Без чітко виражених лопатей	5—15	Вдвічі або втричі більша від горіха, щільно згорнута (За даними А. Редера [14] і В.І. Грубова [4])	Округло-яйцеподібний, децю сплющений з боків, завдовжки 1—1,5 см
<i>C. chinensis</i>	Широко-, або довгасто-овальні, біля основи серцеподібні, нерівнобічно загострені, завдовжки 18 см і завширшки 11 см	6—20	Дуже борозенчаста, стягнута над горіхом, розсічена, з гострими зубцями (За даними А. Редера [14] і В.І. Грубова [4])	Сплющений з боків
<i>C. colurna</i>	Округлий, широкояйцеподібний чи овальний, тупозубчастий, біля основи серцеподібний, з великими лопатеподібними головними зубцями, завдовжки 7—12 см, завширшки 5—9 см	15—45	Широко розкрита, листочки значно більші від горіха, багаторазово розсічені	Дрібний, сплющений з боків
<i>C. cornuta</i>	Дрібнозубчастий, без чітко виражених лопатеподібних зубців у верхній частині, овальний або оберненояйцеподібний, завдовжки 6—10 см, завширшки 3,5—6,5 см	15	Суцільна трубчаста густо волосиста, щільно обгортає горіх, у 2—3 рази більша за горіх	Овальний, борозенчастий, завдовжки 10—14 мм

Вид	Форма листка та інші його особливості	Довжина черешка, мм	Листкова обгортка плода	Форма й розміри горіха
<i>C. heterophylla</i>	Майже прямокутний, на верхівці широкоусічений, з дуже коротким гострьком, завдовжки 6—11 см, завширшки 5,5—10 см. Листки на зиму не опадають	10—25	Листочки округлі, дещо більші від горіха і дзвоникорозгорнуті над ним, з 6—9 трикутними зубцями по краю	Кулястий, зверху приплюснутий, діаметром близько 1,5 см
<i>C. mandshurica</i>	Широкооберненояйцеподібний до майже округлого, пилчастий, знизу м'яко опушений, з 7—9 парами бічних жилок, завдовжки 7—10 см, завширшки 6—8,5 см	15—25	Завдовжки 6 см над горіхом дрична по всій довжині, борозенчаста, у 2—3 рази більша від горіха	Кулястий або менше витягнутий
<i>C. maxima</i>	Округло-серцеподібний або широкоовальний, короткозагострений і слабколопатовий, завдовжки 7—12 см і завширшки 6—10 см	8—20	Удвічі довша від горіха, щільно облягає й над ним витягнута в трубку, розсічену на широкі зубчасті лопаті	Довгасто-яйцеподібний до майже циліндричного, завдовжки 2—2,5 см і завширшки близько 1,5 см
<i>C. pontica</i>	Округлий чи широкоовальний, короткозагострений, біля основи серцеподібний, завдовжки 8—14 см, завширшки 7—12 см	8—12	Суцільна трубчаста або з одного боку роздільна, значно більша від горіха, на верхівці дзвоникоподібно розширена й розсічена на широкі зубчасті лопаті	Кулястий, діаметром понад 2 см, біля основи усічений
<i>C. sieboldiana</i>	Еліптичний, довгасто-оберненояйцеподібний чи широкооберненояйцеподібний, у верхній половині здебільшого з лопатеподібними зубцями, завдовжки 5—13 см, завширшки 3—8 см	20	Трубчаста, щільно обгортає горіх, густо бурувато-щетинясто-волосиста, над горіхом стягнута в майже гладеньку чи опущену трубку, удвічі чи втричі більша від горіха	Овальний, борозенчастий, завдовжки 10—15 мм
<i>C. tibetica</i>	Широкояйцеподібний або оберненояйцеподібний з 12—14 парами жилок, дрібнопилчастий, завдовжки 8—13 см, завширшки 3—4 см	10—14	Колюча, довша за горіх, глибоко двороздільна, до середини розсічена на перистогілчасті колючі лопаті, зсередини й зовні попелясто-бархатиста, зелена	Дрібний яйцеподібний

(За даними А. Редера [14] і В.І. Грубова [4])

ТАБЛИЦЯ 2. Фізико-механічні властивості *C. avellana*, *C. colurna* та *Betula pendula*

Вид	Вік, роки	Об'ємна маса, г/см ³	Межа міцності, кг/см ²		Торцева твердість, кг/см ²	Опір ударному згинанню, кг/см ³
			на стиск вздовж волокон	на статичне згинання		
<i>Corylus avellana</i>	30	0,62	394	822	461	0,45
<i>C. colurna</i>	30	0,64	408	845	472	0,52
<i>Betula pendula</i>	30	0,62	491	887	368	0,39

лені молодими рослинами 15—25-річного віку й стовбурці їх настільки тонкі, що дослідити фізико-механічні властивості деревини неможливо через технічні причини. Щодо таких видів, як *C. chinensis* та *C. tibetica*, *C. jacquemontii*, то вони інтродуко-

вані в Україну нещодавно й також не досягли тих розмірів, щоб можна було досліджувати фізико-механічні властивості їхньої деревини.

Тому ми наводимо дані С.І. Ваніна [1, 2] про фізико-механічні властивості деревини

лише 2 видів ліщини — л. звичайної та л. ведмежої, а для порівняння — властивості деревини берези повислої (*Betula pendula* Roth.) (табл. 2).

За даними табл. 2, показники фізико-механічних властивостей деревини ліщини звичайної та л. ведмежої близькі до показників берези повислої, а в дечому й переважають їх (торцева твердість, опір ударному згинанню). Це ставить зазначені види ліщини поряд з тими, деревина яких широко застосовується у техніці та для інших господарських потреб.

1. Ванін С.И. и др. Таблицы физико-механических свойств древесины древесных пород СССР. — М.: Гослестехиздат, 1934.
2. Ванін С.И. Древесиноведение. — М.; Л.: Гослесбумиздат, 1949. — 472 с.
3. Визначник рослин України. — К.: Урожай, 1965. — С. 196—197.
4. Грубов В.И. Род 6. *Corylus L.* — Лещина // Деревья и кустарники СССР. Покрытосеменные. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. 2. — С. 373—390.
5. Доброчаева Д.Н., Котов М.Н., Прокудин Ю.Н. и др. Определение высших растений Украины. — Киев: Наук. думка, 1987. — 548 с.
6. Качалов А.А. Деревья и кустарники. — М.: Лесн. пром-сть, 1970. — 408 с.
7. Корчагина М.А. Семейство березовых // Жизнь растений. — М.: Просвещение, 1980. — Т. 5. — Ч. 1. — С. 311—324.
8. Тахтаджян А.Л. Система магнолиофитов. — Л.: Наука, 1987. — 439 с.
9. Browicz K. *Corylaceae* // *Flora Iranica*. — 1972. — Vol. 97, N 5.

10. Hicke K. *Praktiká dendrologie*. — Praha: Statni zemèdilské nakladatelství, 1978. — Т. 1. — 533 с.
11. Göriz H. *Laubgehölze für Garten und Landschaft*. — Berlin, 1957.
12. Kriissmann G. *Die Laubgehölze*. 3. Auf. — Berlin: Verlag Parey, 1965. — 412 s.
13. Nasir Y. *Corylaceae* // *Flora of West Pakistan*. — 1972. — Vol. 22, N 1—3.
14. Rehder A. *Manual of cultivated trees and shrubs. Hardy in North America*. — New York: The Macmillan Comp., 1949. — P. 143—146.

Надійшла 20.01.2001

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
КУЛЬТИВИРУЕМЫХ В УКРАИНЕ ВИДОВ
ЛЕЩИНЫ (*CORYLUS L.*)

И.С. Косенко

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, Украина, Умань

Изложено описание морфологических особенностей рода *Corylus L.* и каждого культивируемого в Украине вида в отдельности. Приведены названия отдельных видов на языке ареала распространения.

MORPHOLOGICAL FEATURES OF *CORYLUS*
SPECIES CULTIVATED IN UKRAINE

I.S. Kosenko

Dendrological park *Sofiivka*, National Academy
of Sciences of Ukraine, Ukraine, Uman

The morphological features of *Corylus* species cultivated in Ukraine are described. The names of some species are given in the language of their natural locality.